

De Hollandsche Expansie van uit Limburg gezien

door J. LEENEN

Leeraar aan het Koninklijk Athenaeum te Luik

De dialectgeografie is, kan men zeggen, van een statische, een dynamische wetenschap geworden. Vroeger werd een dialectkaart (als b.v. bij TE WINKEL, *Gesch. d. Ned. T.*) geacht de voorstelling te geven van een voor een gegeven tijdspanne althans (XIIe en XIXe eeuw bij VERCOULLIE, *Hist. gramm.*) bestendigde toestand, waarbij men als bij een anatomisch stuk in rustig beschouwen kon gaan neerzitten. De jongere werken op dit gebied met hun steeds verfijndere isoglossentechniek, hebben ons echter tot het bewuste inzicht gebracht dat een dialectkaart in de strengst objectieve zin (evenzeer als een dialecttekst : FRINGS, *Südnied. Mund., Einleitung*) niet meer dan een momentopname kan zijn, en de isoglossen momenteel afgrenzingen van immer zich verplaatsende verschijnselen. Een isoglosse is niet een eens-en-voorgeod opgetrokken scheidsmuur tusschen twee in vrede levende geburen, het is een onder de druk van een rusteloos voortstuwende vloed steeds verschuivende dam. Het is nu de taak van de dialectgeograaf die nimmer verpoozende ontwikkelingsgang op de voet te volgen, te onderzoeken waaruit de oogenblikkelijk waargenomen

toestand voortgekomen is en in welke richting hij schijnt zich te zullen wijzigen. Hier hangt er natuurlijk veel van af, vooral als men een uitgestrekt gebied bestudeert, van welk punt uit men zijn verkenningstochten onderneemt, en het kan gebeuren dat twee onderzoekers een grens tusschen hun beider gebieden op juist tegenovergestelde wijze beoordeelen en verklaren. Een voorbeeld daarvan heb ik gegeven in een (op dit oogenblik nog niet verschenen) recensie in *Lew. Bijdr.* van het werk van G. G. KLOEKE, *De Hollandsche Expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten*, 's-Gravenhage 1927, waaraan in de volgende bladzijden een uitvoeriger bespreking gewijd wordt. Het bijzondere gezichtspunt dat we daarbij gekozen hebben moge zijn wettiging vinden in deze inleidende beschouwingen. Iemand die van uit een bepaalde plaats (in casu Amsterdam) het heele uitgestrekte Nederlandsche taalgebied in zijn onderzoek wil betrekken, zal allicht zijn nut kunnen doen met (misschien) de terechtwijzingen, en (zeker) de aanvullingen van uiteraard minder ver maar dan ook in hun beperkt arbeidsveld juister en scherper ziende lokale onderzoekers.

Als hoofddrager van de Hollandsche expansie voor zoover die in de taalontwikkeling weerspiegeld wordt, kiest KLOEKE de klinker in zijn drie achtereenvolgende gedaanten *oe, uu, ui*, in de woorden *muisen* (voorzoover afwijkend) *huis*. Hier rijst al dadelijk de vraag of we (wat de taal betreft) met een Hollandsche dan wel met een Brabantsche expansie te doen hebben. Immers, het blijkt dat de diftongering in het Zuiden ontstaan is en zich geleidelijk uitgebreid heeft, en van hieruit ook overgedaan is aan het Noorden. Maar dit laatste is geschied, niet door ononderbroken verdere uitdeining, wel door plotselinge overbrenging naar Amsterdam, ten gevolge van de uitwijking

in de Beroertentijd. Van deze stad uit heeft dan een nieuwe uitstraling, onafhankelijk van de eerste plaatsgevonden, en all-en deze tweede, ongetwijfeld Hollandsche expansie is het eigenlijke onderwerp van KLOEKE's werk. Deze grondleggende opvatting wordt uitsluitend op historische, dus van taalgeografisch standpunt uit externe bewijzen gesteund. Hier evenals verder schijnt de schrijver weinig te maken uit de reële gegevens die de isoglossenconfiguratie kan opleveren. Eenmaal zijn kaart af schijnt de « taalgeograaf » zijn taak als geëindigd te beschouwen en treedt de « filoloog » weer op de voorgrond voor de verklaring ervan. In dat opzicht is overigens de titel ken-teekenend : hij is opgesteld alsof het op de eerste plaats een bijdrage tot de vaderlandsche geschiedenis geldt, waarin het element taal alleen zijn eigen, bescheiden plaats inneemt naast de andere cultuurfactoren. Nochtans zou er heel zeker een vastere grondslag voor bovenbedoelde stelling geweest zijn als die in de kaart zelf had kunnen gevonden worden, maar dan wellicht vooral in het ongekleurd, d.w.z. onbewerkt gebleven binnengedeelte dat door de diftongering veroverd is. Juist de verschillende schakeeringen en uitloopers van dat verschijnsel zouden ons rechtstreeks kunnen inlichten over de richting en de kracht van de stroomingen die zich hebben doen gelden. Schijnt KLOEKE zelf nu wel niet veel van zulkdanig onderzoek voor zijn doel te verwachten (p. 112) of ziet hij er wegens praktische moeilijkheden voorloopig van af (p. 47), dan waag ik het toch de vraag te opperen of verder doorgezette studies over kleinere uitgestrektheden hier niet de gewenschte klaarheid zouden brengen, en de bruikbaarheid van de zuivere taalgeografische methode ook voor de Néderlanden aantoonen. Intusschen vindt KL.'s opvatting over de ontwikkeling van de diftongering reeds een steun in de kaart zooals die thans voor ons ligt

met alleen de uitwendige omlijning van het verschijnsel. Zien we het aldus afgegrensde gebied niet opvallend in tweeën verdeeld door twee naar elkander heenreikende inhammen, de eene weliswaar minder duidelijk uitkomend in het Westen (Zeeland), maar zijn volle beteekenis krijgend als tegenhanger van de andere die zich des te scherper afteekent in het Oosten (N. van Belgisch Limburg). Is het niet alsof die gedeelten buiten de cirkelbogen zijn blijven liggen die met Brussel (p. 174) en Amsterdam (p. 110) als middelpunt, elkander in het midden snijden. In dat verband wint ook de hypothese van Brussel als een van de diftongeeringskernen aan waarschijnlijkheid, als we nagaan dat het zuidelijke segment met zijn grootste breedte op de Romaansche taalgrens rust, en het uitgangspunt bijgevolg zoo dicht mogelijk bij deze grens en in het midden tusschen W. en O. moet gezocht worden.

Welke practische gegevens vinden we nu in KL.'s werk voor de geografische en historische kennis van de Nederlandsche dialecten? Zooals we in bovenvermelde recensie in het kort uiteengezet hebben krijgen we hier voor het eerst een ten voeten uit geteekende kaart van een isoglossen (juister isoglossensysteem) over ons heele taalgebied; maar de woordgrens *moes*, resp. *muus/muis* (*ui* steeds geldend voor alle diftongische variaties, of nog algemeener uitgedrukt, alle afwijkingen van de *uu*, resp. *oe*-klank, p. 47) kan ook beschouwd worden als de klankgrens tusschen *oe* of *uu* tegenover *ui*, en deze klankgrens blijkt verder ook te kunnen dienen voor *ie/ij* (pp. 46-47), zoodat we staan voor de afbakening van een globaal verschijnsel, de diftongering van oorspronkelijke lange *u* (= *oe*) en *i*, waarvan het al of niet doorgaan kan beschouwd worden als een van de hoofdcriteria voor de onderlinge verhouding van de Nederlandsche dialecten,

althans in het Zuiden (zoo o.a. door VERCOULLIE, *Taal-der Vlam.* VII). Het eerste stadium in de chronologische reeks is geografisch het verst naar de periferie verdrongen. De *oe*-uitspraak die eens over het heele taalgebied geheerscht heeft (getuigen hiervoor de volgens KL. in dit verband als relicten op te vatten woorden als *snoet*, *poes*, p. 119), de *oe*-uitspraak is naar het W. toe totaal verdwenen, en oostwaarts binnen een randgebied beperkt (aansluitend bij het Duitsch), dat grosso modo de streek ten O. van Zuiderzee en IJsel, verder Nederlandsch Limburg en het O. van Belgisch Limburg omvat. De *oe* heeft voor de *uu* moeten wijken, maar deze laatste heeft het op zijn beurt hard te verduren gekregen vanwege de *ui*. Links heeft zich de *uu* nog weten te handhaven in een uitgestrekt gebied dat in hoofdzaak West- en Fransch Vlaanderen, en Zeeland omvat; maar vooral rechts is het lot van de *uu* een treffende illustratie van de onafgebroken werkzame verschuivingen op de taalkaart. Een eenigszins rustig bestaan schijnt deze klank alleen nog gegund te worden in de streek tusschen de Zuiderzee en Nederlandsch Limburg; hier alleen heeft hij het nog tamelijk ruim tusschen *oe* en *ui*. In Groningen en Friesland moeten de talrijke *uu*-eilanden getuigen hoe deze klank, ofschoon voorgoed uit zijn eigen erf verjaagd, toch nog kracht genoeg heeft gehad om nieuwe stellingen in te nemen in het *oe*-gebied; en de *huus*-lijn, de uiterste oostelijke grens van de afzonderlijk vooruitgerukte *uu*-woorden (p. 46), die deze eilanden zoewel onderling als met het centrale *uu*-rijk, als door een accolade verbindt (p. 190), wijst erop dat de *uu* op weg is zich een nieuw aaneengesloten gebied te veroveren ten koste van de *oe*. Maar we kunnen voorspellen dat hij ook hier maar als wegbereider van de *ui* optreedt: zoo zien we duidelijk de Hollandsche expansie nog voor onze oogen in actie. In

Limburg is de *uu* er erger aan toe : hier is hij wel degelijk doodgedrukt tusschen de inerte *oe*-massa en de onvermoeibaar oprukkende *ui*-gelederen, en de kracht heeft hem ontbroken om zich zooals in het Noorden achter de *oe*-linie te redden. Alleen een paar armzalige eilandjes tegen de *oe*-grens door KL. ontdekt, en als het ware door de *ui*-bezetting vergeten, mochten getuigen van een vroeger aaneengesloten *uu*-gebied.

De geografische verbreiding van de drie chronologische stadiums zien we netjes door een telkens enger wordende grens om een gemeenschappelijk middelpunt afgebakend. Volledig vertoont zich dat historisch-geografische parallelisme alleen in de IJsselstreek : daar onderscheiden we de drie trappen. Elders is ofwel de oudste (*oe*, in het Westen), ofwel de middelste (*uu*, in het Oosten) verdwenen, de eerste spoorloos, de tweede overlevend in grootere en kleinere eilanden, hier jonge scheuten, blijken van vernieuwde levenskracht (Friesland), elders doode takken, teekens van een onherroepelijke ondergang (Limburg). Maar in geen geval is een jongere isoglosse over een andere heengegaan.

Aan die opmerking waaraan men na de studie van de kaart en ook van KL.'s commentaar geneigd zou zijn de kracht van een wet te geven, wordt ongelukkig in een gedeelte van ons taalgebied op een bedenkelijke wijze afbreuk gedaan. Die afwijking is bij KL. totaal buiten beschouwing gebleven, en dus ook niet op de kaart tot zijn recht gekomen. In het Zuidoosten nl. heeft de diftongering niet halt gemaakt voor de *oe*-grens (over een hypothetisch *uu*-gebied heen), maar heeft ze die grens overschreden, zoodat een gedeelte heeft gediftongeed buiten *uu* om, rechtstreeks van oorspronkelijke *oe* uit. In een belangrijk aaneengesloten stuk van het diftongeeringsgebied is oude *oe* naast umlauts-*uu* te herkennen, als bv. in

het Tongersche *maus* (enkv.), *mais* (mv.), Sint-Truidensch *maas*, *muis* (= *ui* zonder *i*-naslag). De lijn door KL. getrokken is alleen de oostgrens van de diftongearing « an sich »; links, op een tamelijke afstand daarvan, valt de grens tusschen de diftongen uit *oe* (eventueel umgehaudet) en uit spontaan gepalataliseerde *uu*. Tot in het N. van Belgisch Limburg (Peer met *ploum*, *pleimke* = *pluim*, *pluimpje* ligt er nog tusschen) hebben de twee isoglossen een onafhankelijk verloop. Nadat ze hier door de reeds vermelde insprong in het diftongearingsgebied (boven, blz. 162) een oogenblik zijn samengevallen, gaan ze blijkens SCHRIJNEN, *Isoglossen van Ramisch* p. 53, dadelijk na het overschrijden van de rijksgrens weer uiteen en zien we de *muis/mous*-linie de richting 's-Hertogenbosch inslaan, terwijl de *mous/moes*-grens beslist oostwaarts gaat.

Deze eigenaardige ontwikkeling is reeds opgemerkt door FRINGS (*Zeitschr. f. d. Mund.* 1919, p. 166), die ons nog een duidelijker en uniformer criterium aan de hand doet in de *uu* vóór *r* als in *zuur* die in heel Belgisch Limburg behalve de noordwestelijke hoek *oe* (*oo*) luidt. Een derde onderscheidingsteeken vinden we in de vergelijking van de diftongen in *nu* (*nou*) en *muis*. Waar *oe* niet *uu* geworden is behalve onder umlaut hebben beide woorden dezelfde klinker, zoo te Sint-Truiden *na*, *maas*; in het andere geval is er verschil: Leuvensch *na*, *moeës* (hoe deze laatste klank tot *uu* kan teruggebracht worden moet de plaatselijke fonetica uitmaken). SCHÖNFELD'S vermoeden (*Hist. gramm.* 2 § 54) als zou de diftongearing in auslaut nog vóór de palataliseering hebben plaats gegrepen vindt hier een merkwaardige steun. Het besluit van dit alles, met het oog op KL.'s gedachtengang is dat de uitstralingskracht van het jongere verschijnsel hier sterker is geweest dan die van het oudere, het tegenovergestelde van wat

we overal elders bemerken. Hier moet dan ook een andere verklaring gezocht worden. Het gaat niet aan een organische samenhang tusschen de *uu*- en *ui*-expansie aan te nemen zooals KL. die op grond van historische bewijzen voor Noord-Nederland heeft kunnen aantonen. De *oe* > *uu*-wijziging is tot stand gekomen en heeft territoriaal haar beslag gekregen in een tijd die vóór de Brabantsche en Hollandsche expansie ligt. De grens tusschen *oe* en *uu* kunnen we in zuidnoordelijke richting van Sint-Truiden tot 's-Hertogenbosch vervolgen. Met inbegrip van het van *oe* uit diftongeerende gedeelte strekt zich het *oe*-gebied in het Z. (overigens met inbegrip van Noord-Brabant) nog verder westwaarts uit dan KL. nu reeds uit zijn kaart was opgevallen (p.55). Hier rijst de hoogst interessante vraag (mee in verband met KL.'s stelling XIV betreffende de Fransche *uu*-uitspraak pp. 199 en 195) of de *oe*-lijn die in de streek van Sint-Truiden op de Romaansche taalgrens valt, niet zuidelijk daarvan voorgezet wordt door de *oe*-lijn die van Borgworm tot Bastenaken de uiterste noordoostelijke hoek van het Romaansche taalgebied afsnijdt (SUCHIER in GRÖBER's *Grundriss der rom. Phil.* 1912, p. 729, A. MARÉCHAL, *La Wallonie et ses divisions linguistiques, Enquêtes du Musée de la Vie Wallonne* 1926). We schijnen hier dus wel voor een oeroude grens te staan en betreden daarmee meteen het gebied van de « Europeesche dialectgeographie » (p. 195). De Brabantsche expansie in het Zuiden, met de taalgrens als rugdekking is pas begonnen toen het kerngebied het diftongeeringsstadium al bereikt had. Alleen de uitbreiding van de diftongering, die historisch te vervolgen is met name in Oost-Vlaanderen (p. 173), kan gelden als de neerslag in het taalleven van de algemeene cultuurexpansie van Brabant in het Zuiden. Toen Holland nu de diftongering in de koffers van de uitwijkelingen aankreeg, was hier al een

uu-expansie begonnen ; deze had al een zekere uitgestrektheid bereikt en was in een verder gelegen omkring nog aan 't werken, toen ze van uit het centrum door een volgend stadium achterhaald werd : van daar die regelmatige drievoudige « staffelung » die we in het Noorden geconstateerd hebben. Hieruit blijkt nog eens dat er twee afzonderlijke expansiés zijn geweest, de Brabantsche in één geut, de Hollandsche in twee, wat deze laatste vanzelf heel wat interessanter maakt. We weten dat het deze alleen is die KL. heeft willen bestudeeren in haar invloed op de Noordnederlandsche dialecten wat intusschen niet duidelijk genoeg uit zijn titel blijkt. Heeft hij eenmaal aangetoond hoe de diftongering uit Brabant naar Holland is overgebracht, dan wordt er van het eerste niet meer gerept, en het zuidelijke gedeelte van de isoglosse blijft verder buiten beschouwing. Tot de verdieping vandaarmee samenhangende zuidelijke problemen voelde hij zich niet geroepen. (p. 195). Als hij zich dan toch een oogenblik laat meeslepen naar aanleiding van de *uu*-enclaven (p. 198) dan moet hij zich daar wel op zeer onvaste grond bevonden hebben. Het wil ons voorkomen dat die proeve van verklaring daar enkel staat omdat die er naar zijn meening nu eenmaal volledigheidshalve bijhoorde. Tegenover de pasbeschreven toestand in Limburg zal het wel duidelijk zijn dat een oplossing op een andere weg moet gezocht worden dan in verband met het groote westelijke *uu*-, thans *ui*-gebied, waar onze eilandjes heel wat van af liggen. We kunnen ze immers bezwaarlijk als relicten van een daar nog niet aangekomen ontwikkeling beschouwen. Ik geloof dat de verhouding van het afzonderlijke verschijnsel tot het heele klanksysteem die KL. niet heeft kunnen onderzoeken (p. 195) hier een heel gemakkelijke verklaring aan de hand doet. Zooals me uit verschillende lokale gegevens is gebleken, hebben we hier voor zoover het de

twee Limburgsche enclaven betreft, te doen met een algemeene neiging (medialisering) om alle *oe*-klanken tot *uu* te maken, om het even of die voorkomen in woorden als *huis*, *stoel* of *schoon*. Men vergelijkte wat DUPONT van het dialect van Bree zegt (*Louv. Bijdr.* IX, 207) « Het mixed karakter [van een *oe*-klank] is zoo uitgesproken dat lieden uit het Maasland en uit de dorpen ten N. O. van Bree dezen diphthong als front- opvatten, en weergeven wanneer zij den Breeënaar napraten ». En in een voetnota hierbij : « Zij spreken dus ongeveer *šiiin* waar de Breeënaar *šwun* [= *schoon*] zegt » (fonetische spelling hier bij benadering weergegeven).

We mogen er KL. geen al te hard verwijt van maken dat hij geen volkomen juiste kijk gehad heeft op zekere zuidelijke toestanden, waar hij die beschouwt als buiten zijn eigenlijk onderwerp vallend. Dat neemt niet weg dat zijn kaart die er nu eenmaal is, niet anders dan een verkeerde voorstelling van de verhoudingen in Limburg kan geven. Het onbekend blijven met dergelijke belangrijke en toch niet microscopische feiten, trots jarenlange materiaalverzameling en -bewerking moet ons op onze hoede doen zijn, voor al te voortvarende constructies op groote schaal. Het is onontbeerlijk dat het terrein eenigszins voorbereid wordt door afzonderlijke lokale navorschers. Ook met het betrouwbaarste materiaal, als dat onbewerkt voor ons ligt, kan het ons, zoo ver van onze operatiebasis, wel eens voor de oogen schemeren. Maar zelfs dat brute materiaal was er niet, en schr. is moeten beginnen met het over dat uitgestrekte gebied voetje voor voetje als het ware binnen te halen, en dan is het niet te verwonderen dat er daar van zeer verschillend gehalte onder is. Wel worden we steeds in alle openhartigheid over de herkomst van de gegevens ingelicht, maar dan zou het me ook geraden dunken voorzichtig te zijn

met min of meer algemeene gevolgtrekkingen in deze aard : « dat de diphtongearing [in Belgisch Limburg] ook nog oostelijk van het groote heidegebied der Kempen [is] doorgedrongen » (p. 46), waar juist voor deze streek de opzichzelf twijfelachtige gegevens, hoe voordeelig schr. die ook tracht aan te kleeden, verre van overtuigend zijn (p. 56). Waarom b.v. voor Niel ook niet FRINGS, *Südnied. Mund.*, aangehaald, die twijfelloos *oe* geeft, als het blijkt (p. 57) dat hij toch voor Hondshoote kan getuigen ? Verder is er stellig een misverstand bij het constateeren van de *zgn.* verscherping « ook circumflexie en sleптоon genoemd » en voor KL. steeds samengaand met opvallende lengte van de klank (pp. 51-52 en 55-56). De eigenaardige toonmodulatie en bijzondere lengte in *muis* (enkv.) is heel juist opgemerkt, maar het is niet deze, wel de daartegenoverstaande kortere vorm als in het geapocopeerde meervoud **muis*, die de naam verscherping gekregen heeft (FRINGS, *Deutsche Dialektgeographie* V, § 8, en elders). De schuld van deze verwarring ligt echter in de eerste plaats in de weinig duidelijke uiteenzettingen van de Limburgsche dialectologen bij wie KL. hiervoor te rade gegaan is.

In dit werk over de Hollandsche expansie heeft de schrijver nu eenmaal, voor een bepaald verschijnsel ten minste, een globale blik over het geheele taalgebied willen slaan. Is die blik voor een uiterst periferisch gedeelte als het onze intusschen eenigszins te kort geschoten dan moet ons dat niet te zeer verwonderen. KL. zelf is er zich heel goed van bewust dat in zoo'n weidsch opgezette synthetische proeve « veel afgebroken en herbouwd zal moeten worden » (p. 2). Overigens wordt de hechtheid van zijn stelling, zoomin principieel als in haar toepassing op het beperktere Noordnederlandsche gebied daardoor niet aangetast. Als onze opmerkingen van eenig nut mochten zijn, dan

zal dat op zijn best hierin bestaan dat we het monumentale gebouw dat KL. voor ons heeft doen oprijzen, even aan de buitenkant hebben kunnen bijwerken, waar zich hier of daar, door vooruitloopen op afsluitend lokaal onderzoek een kleine barst heeft vertoond.

Luik, Paschen 1928.
